

EKONARATOLOGIE

příručka k projektu Alma Mater Studiorum

KATEŘINA JANČAŘÍKOVÁ

UK v Praze – Pedagogická fakulta
Praha 2010

evropský
sociální
fond v ČR

EVROPSKÁ UNIE

MINISTERSTVO ŠKOLSTVÍ,
MLÁDEŽE A TĚLOVÝCHOVY

OP Vzdělávání
pro konkurenceschopnost

INVESTICE DO ROZVOJE VZDĚLÁVÁNÍ

EKONARATOLOGIE

PhDr. Kateřina Jančaříková, Ph.D.

Jazyková korektura:	Ing. arch. Olga Badová
Grafická úprava:	PhDr. Martin Adamec
Sazba:	PhDr. Martin Adamec
Obálka:	Ing. arch. Olga Badová
Technická spolupráce:	Ing. Věra Čapková
Odpovědný redaktor:	RNDr. Kateřina Jančaříková, Ph.D.

ISBN 978-80-7290-456-3

Vydala Univerzita Karlova v Praze – Pedagogická fakulta v roce 2010.

Publikace byla zpracována v rámci projektu Alma Mater Studiorum.
Číslo projektu: CZ.1.07/1.3.04/02.0010

Vytiskla RETIDA, spol. s r. o., www.retida.cz.

OBSAH

ÚVODNÍ SLOVO	7
O AUTORCE	11
ANOTACE	11
TEORIE.....	11
Vyprávění ve škole ano či ne?	11
Ekonarologie.....	13
Cíle environmentální narativní metody.....	15
Kde hledat vhodné příběhy.....	16
Doporučení autoři a knihy.....	17
Naslouchání vyprávění přírody	18
Závěrem	19
PROJEKT 1 – DUTÁ VRBA	19
Základní informace o projektu.....	20
Propojení na RVP ZV	20
Rozvoj klíčových kompetencí.....	20
Potřeby a materiál	21
Klíčová slova	21
Motivace	21
Popis projektu	23
Hodnocení.....	23
Nápady, jak projekt rozšířit.....	24
PROJEKT 2 – NEJEN NAD LETOKRUHY STROMŮ	24
Cíle a výstupy projektu	24
Základní informace o projektu.....	24
Propojení projektu na RVP ZV	25
Rozvoj klíčových kompetencí.....	25
Potřeby a materiál	25

Klíčová slova	26
Motivace	26
Popis projektu	27
Hodnocení.....	27
Nápady, jak projekt rozšířit	28
PROJEKT 3 – BIOKOMUNIKACE.....	28
Cíle a výstupy projektu	28
Základní informace o projektu.....	28
Propojení projektu na RVP ZV	29
Rozvoj klíčových kompetencí.....	29
Potřeby a materiál	30
Klíčová slova	30
Motivace	30
Popis projektu	31
Hodnocení.....	32
Nápady, jak projekt rozšířit	32
PROJEKT 4 – STROM JAKO ZACHRÁNCE.....	33
Cíle a výstupy projektu	33
Základní informace o projektu.....	33
Propojení na RVP ZV	33
Rozvoj klíčových kompetencí.....	34
Potřeby a materiál	34
Klíčová slova	35
Motivace	35
Popis projektu	36
Hodnocení.....	36
Nápady, jak projekt rozšířit	37
PROJEKT 5 – LŽI V PŘÍRODĚ	37
Cíle a výstupy projektu	37
Základní informace o projektu.....	37
Propojení projektu na RVP ZV	38
Rozvoj klíčových kompetencí.....	38
Potřeby a materiál	38

Klíčová slova	39
Motivace	39
Popis projektu	39
Hodnocení.....	40
Nápady, jak projekt rozšířit	40
PROJEKT 6 – JAK VNÍMÁME PŘÍBĚHY	40
Cíle a výstupy projektu	40
Základní informace o projektu.....	40
Propojení projektu na RVP ZV	40
Rozvoj klíčových kompetencí.....	41
Potřeby a materiál	41
Klíčová slova	41
Motivace	41
Popis projektu	42
Hodnocení.....	42
Nápady, jak projekt rozšířit	42
PROJEKT 7 – VYTVOŘME SI SVŮJ PŘÍBĚH	43
Cíle a výstupy projektu	43
Základní informace o projektu.....	43
Propojení na RVP ZV	44
Rozvoj klíčových kompetencí.....	44
Potřeby a materiál	45
Klíčová slova	45
Motivace	45
Popis projektu	46
Hodnocení.....	48
Nápady, jak projekt rozšířit	48
Přílohy.....	51
Shrnutí	52
Literatura a zdroje	53

Vážené paní učitelky! Vážení páni učitelé!

Dostala se Vám do rukou brožurka semináře projektu Alma Mater Studiorum.

Jak jeho název napovídá, jedná se o další vzdělávání na (pro většinu učitelů) rodné Univerzitě. Cílem projektu je zlepšit připravenost učitelů k realizaci environmentální výchovy, vyučovat přírodovědné předměty, vyučovat interdisciplinárně a v terénu; seznámit se s vhodnou technikou a ICT podporou.

Projekt Alma Mater Studiorum je připravován převážně pracovníky Pedagogické fakulty UK v Praze. Učitelům ze Středočeského kraje, kteří se zabývají otázkou „Jak začlenit průřezové téma Environmentální výchova do mého předmětu, popř. do ŠVP?“, nabízí zdarma (z ESF a státního rozpočtu dotované) programy.

Náš tým si jako prioritu stanovil kvalitu, užitečnost a funkčnost celé nabídky. Autory textů, lektory seminářů a vedoucí exkurzí jsme vybírali mezi špičkovými odborníky. Ti se do vytváření kurzů a psaní textů vložili srdcem.

Inovací projektu Alma mater je nabídka pro učitele jiných než přírodovědných aprobací (češtináře, učitele ZSV a ekonomie, výtvarné výchovy aj.). Několik kurzů je určeno učitelům primárního vzdělávání.

S texty, které v rámci projektu vznikly, jsem velice spokojená. Doufám, že i Vy z nich budete mít radost a užitek. Kurzy a exkurze budou realizovány od září 2010. Více informací se dozvíte na webových stránkách projektu <http://almamater.cuni.cz>.

PhDr. Kateřina Jančaříková, Ph.D.
odborný garant seminářů

Seznam seminářů a informace o jejich propojení na RVP

NÁZEV	GARANT, LEKTOR	INTERDISCIPLINÁRNÍ PROPOJENÍ	DOPORUČENO PRO UČITELE
1 Praktické úlohy a projekty z mikrobiologie	RNDr. Lenka Pavlasová, Ph.D., Mgr. Eva Tarabová	biologie, výchova ke zdraví	
2 Možnosti výtvarné výchovy v rámci environmentálního vzdělávání na základní škole, krajina a výtvarné umění, land art a prostor	PhDr. Jan Šmíd, Ph.D.	VV, estetika	 výtvarná, resp. estetická výchova
3 Jak vzdělávat pro udržitelný rozvoj	PhDr. Tereza Vošahlíková	průřezová témata	
4 Co je ekologické nemůže být ekonomické? aneb Požívají ekologické principy přírodu? Nebo to dělají jen krátkozraká rozhodování lidé?	doc. Ing. RNDr. Hana Scholleová, Ph.D.	matematika, ZSV, český jazyk, popř. ekonomika podniku (SEŠ)	 ZSV a ekonomie
5 Matematika a environmentální výchova aneb Kolik má housenka tělních článků?	RNDr. Alice Bílá, Ph.D.	matematika	
6 Digitální fotografie	PhDr. Petr Novotný	ICT	
7 Statistické zpracování dat na PC	RNDr. František Mošna, Ph.D.	ICT, matematika	

NÁZEV	GARANT, LEKTOR	INTERDISCIPLINÁRNÍ PROPOJENÍ	DOPORUČENO PRO UČITELE
8 Příprava a využití mikroskopických preparátů ve výuce	RNDr. Eva Lišková, CSc.	biologie	
9 Biologické sbírky ve výuce a mimoškolním vzdělávání – metody sběru, preparace a uchování	Mgr. Jan Mourek, RNDr. Eva Lišková, CSc.	biologie	
10 Lesní a venkovní pedagogika	Magdalena Kapucianová, ředitelka Semínko v Toulcově dvoře	EVVO	 vychovatelé
11 Výroba z přírodních materiálů	PhDr. Kateřina Jančaříková, Ph.D.	pracovní činnost	
12 Ekologie společenstev a ekomorfologie obratlovců aneb Jak komu zobák narost	Mgr. Jindra Mourková	biologie, ekologie, (zoo)geografie	
13 Proč se nebát chemie?	PhDr. Martin Adamec	chemie	
14 Vyučování za pomoci drobných živočichů	PhDr. Kateřina Jančaříková, Ph.D., Bc. Jana Bravencová	EVVO	
15 Ekonaratologie: Vyprávění a příběhy o přírodě a pro přírodu	PhDr. Kateřina Jančaříková, Ph.D.	jazyk a komunikace	

 mateřské školy 1. stupeň základních škol 2. stupeň základních škol gymnázia a střední odborné školy

Seznam exkurzí a informace o jejich propojení na RVP

NÁZEV	GARANT, LEKTOR	INTERDISCIPLINÁRNÍ PROPOJENÍ	DÉLKA
1 Vysokohorská smrčina jako didaktický prostor	Ing. Jan Andreska, Ph.D.	botanika, zoologie, historie	5 dní
2 Sovy jako modelová skupina pro environmentální výchovu	RNDr. Jenny Andresková	zoologie, IT, environmentalistika	2 dny
3 Netopýři jako modelová skupina pro environmentální výchovu	PhDr. Pavla Špringerová	zoologie, IT, environmentalistika	2 + 1 den
4 Krajina středního Polabí jako didaktický prostor	PaedDr. Zdeněk Souček	botanika, zoologie	3 dny
5 Příměstská krajina jako didaktický prostor	PhDr. Jaroslav Vodička	botanika, zoologie, geologie	3 dny
6 CHKO Český Kras a CHKO Křivoklátsko jako výukový prostor	doc. PhDr. Petr Dostál, CSc.	botanika, zoologie, geologie	3 dny
7 CHKO Bláník jako didaktický prostor	prof. RNDr. Lubomír Hanel, CSc.	botanika, zoologie, geologie, environmentalistika	3 dny

Exkurze jsou určeny pro všechny pedagogické pracovníky, bez rozlišení stupně školy.

O AUTORCE

PhDr. Kateřina Jančaříková, Ph.D.

Kateřina Jančaříková pracuje jako odborný asistent katedry biologie a environmentálních studií na Pedagogické fakultě Univerzity Karlovy v Praze a je, po RNDr. Evě Liškové, CSc., vedoucí Centra environmentálního vzdělávání a výchovy. Téma ekonaratologie jí umožňuje propojit své přírodovědné nadání a zájmy se zájmy a nadáním svých rodičů, lingvistky A. Macurové a literárního vědce V. Macury.

ANOTACE

Tato publikace a příslušný seminář seznamuje učitele s teorií i praxí narativní pedagogiky (konkrétně narativní metody v environmentální výchově – ekonaratologii), narativním paradigmatickým Waltera Fishera a několika modelovými příběhy, pomocí kterých je možné rozvíjet environmentální citlivost a naplňovat cíle environmentální výchovy. Je vhodným propojením environmentální výchovy a vzdělávací oblasti jazyk a jazyková komunikace.

TEORIE

VYPRÁVĚNÍ VE ŠKOLE ANO ČI NE?

Příběhy lidstvo ke vzdělávání a k výchově používá od pradávna. Příslušníci různých kultur se ovšem k příběhům staví různým způsobem. My, příslušníci západní civilizace, jsme na sílu dobrého příběhu na nějakou dobu zapomněli, devalvovali jsme hodnotu příběhu. Dnes se k příběhům a k vyprávění vracíme. Tento trend je tak silný, že se mu věnují odborníci. Nazývají ho „narrative turn“, tedy „návrat k vyprávění“. Trend návratu k vyprávění zasahuje většinu oblastí západní vědy.

Pokud dnes hovoříme o návratu, muselo v historii dojít k rozchodu s vyprávěním. Stalo se tak přibližně asi před 200–300 lety v souvislosti s rozvojem vědy a techniky a médií a důrazem na tzv. vědecký způsob nahlížení světa. Vypravování příběhů a pohádek se stalo „zábavou pro děti“, příběhy Bible byly vhodné „leđa tak pro babičky z vesnice“, nastal odklon od autentických příběhů (co jsem dnes zažil) k příběhům masově sdíleným (televizní seriály) a k příběhům tzv. objektivním (zpravodajství). Důsledkem tohoto rozchodu je, že vše, co se spojuje s intuicí, emocemi, fantazií a iluzí, je dnes většinou společnosti, včetně rodičů, považováno za nevěrohodné a nevědecké a za „ztrátu času“. Tento, stále převládající, postoj se snaží někteří pedagogové změnit. Příkladem může být pedagogický psycholog Jerome Bruner, který apeloval na to, aby narativní modus dostal ve školách Severní Ameriky a Evropy větší prostor již od 60. let 20. století.

Jak se má k vyprávění příběhů postavit český učitel? V okamžiku, kdy se západní svět vrací k vyprávění, české školství začíná apelovat na odklon od frontální výuky. Frontální výuku chápe dnes moderní pedagog jako něco, možná chvílemi nezbytného, ale poněkud nesprávného, protože neumožňuje aktivitu žáků, žáci nemají možnost o daném tématu přemýšlet, učit se chybami a většinou ani učitele přerušit a zeptat se na maličkost, která jim není jasná. Patří tedy příběhy do škol? Může se učitel stát vypravěčem a vyprávět nebo číst příběhy všem žákům zároveň? Ano! Není to ztráta času, ale velmi efektivní cesta, jak upevnit poznatky. Pokud ale učitel vypráví nebo čte příběh, nejedná se, i když žáci tiše sedí, o frontální výuku, protože pracuje (u každého individuálně) jejich fantazie. Nebojme se tedy příběhy a vyprávění ve škole používat.

Celá řada učitelů to již dělá (a dělala), a to pro potřeby nejrůznějších předmětů či oborů. Díky tomu existují výzkumy, které dokazují, že narativní pedagogika je pro žáky přínosná, protože vede k rozvoji jazykových dovedností, žáci a studenti si osvojují role, resp. „etiku“ posluchače, i role vypravěče: uvědomí si např. potřebu správné artikulace a výhody čtení s přednesem (dramatizace). Děti, které byly vychovávány vyprávěním příběhů, jsou lépe připraveny na školní docházku. Vyprávění příběhů a společné čtení pozitivně ovlivňuje čtenářskou

gramotnost, lásku k literatuře a kvalitu pozdějšího tvůrčího psaní. Poslouchání příběhů rozvíjí vyšší kognitivní schopnosti představivosti a kreativitu. Rozlišování faktů a fikce v příbězích rozvíjí kritické myšlení (Ellis, 2007).

Příběhy člověka ovlivňují natolik, že druhotně mění a tvoří realitu – ovlivňují myšlení, postoje člověka, a také rozhodování a lidské chování. To ovšem platí nejen pro ty příběhy, které vedou k altruistickému, sociálnímu a morálnímu chování, ale i pro příběhy „obyčejné“, sloužící ukrácení dlouhé chvíle, a bohužel také např. pro reklamy, které s posluchači, resp. diváky manipulují (Říčan, 1995). Efekt a účinek záleží tedy zásadně na volbě vhodných příběhů (takových, které budou co nejlépe korespondovat s dlouhodobými i krátkodobými cíly environmentální výchovy) a na práci s příběhem.

Pro potřeby environmentální výchovy nebo výchovy k udržitelnému rozvoji volíme příběhy jiné než pro realizaci jiných oborů a témat.

Tato brožurka by měla učiteli pomoci nejen k tomu, aby si uvědomil potenciál vyprávění jako jednu z cest realizace environmentální výchovy, ale také při volbě vhodných příběhů a pedagogické práce s nimi.

Brožurka tak chce učitele seznámit s ekonaratologií, oborem, který se zabývá zkoumáním potenciálů příběhů pro realizaci environmentální výchovy a výchovy k udržitelnému rozvoji, a podnítit učitele k používání příběhů k realizaci cílů environmentální výchovy, čili pěstovat ekonarativitu (narativní environmentální výchovu).

EKONARATOLOGIE

Je teoretická disciplína, která zkoumá potenciál příběhu pro rozvoj a realizaci témat environmentální výchova, ekologická výchova, výchova k udržitelnému rozvoji, ochrana přírody apod.

Úzce navazuje (jako subdisciplína) na interdisciplinární naratologii (více Jančaříková, 2007 a 2009).

Nejzajímavějším obohacením, které ekonaratologie naratologii přinesla, je posun sémantického chápání příběhu a jeho nositele. Klasičtí antropologové chápali příběh a vyprávění i naslouchání příběhu jako výhradně antropologickou záležitost. Ekonaratologové toto pojetí rozšířili. Dnes vnímáme skutečnost, že nejenom lidé jsou nositeli příběhů (vypravěči), ale že vyprávět mohou i zvířata, rostliny a další objekty živé i neživé přírody.

Hlavní cíl ekonaratologie: snaha o horizontální komunikaci

Komunikace s živými tvory může být realizována na třech přístupových rovinách:

- můžeme k nim shlížet jako k bezcenným, resp. méněcenným věcem,
- můžeme k nim vzhlížet, zbožšťovat si je,
- můžeme k nim hovořit jako k sobě rovným, byť odlišným (spolustvořeným) bytostem.

V naší kultuře převažuje první přístup. To se zrcadlí v našem právním řádu, který považuje zvíře za věc. Český jazyk je naštěstí k zvířatům milosrdnější než například jazyk anglický, nepovažuje zvíře za pouhé to. Ovšem v reálném životě se zvířaty a rostlinami většina společnosti nakládá jako s věcmi, resp. jako s majetkem. Pochopitelně pak málokdo naslouchá příběhům krajiny, zvířat, stromů a rostlin.

Druhý přístup převládá v kultuře řady přírodních národů, v hinduismu aj. náboženstvích. Vybrané zvíře je považováno za božstvo, je zakázáno ho zabít, a to i v případě, že ohrožuje ostatní, nebo že rodina umírá hladu. Jsou mu předkládány úlitby, oběti. Je uctíváno. Božstvu je pokor-

Test fantazie: Je to skřítek, nebo ne?
Vyfoceno v zámeckém parku v Lysé nad
Labem 2007.

neživé bytosti oslovuje a vnímá jako bratry, bytosti rovné, i když více či méně odlišné od člověka.

Beze snahy o rozvoj horizontální komunikace s přírodou (můžeme to nazývat snad i rozvoj environmentální etiky) nemůže být environmentální výchova ani výchova k udržitelnému rozvoji účinná.

ně nasloucháno, ale je to skutečně jeho příběh, který je kněžstvem a šamany interpretován?

Třetí a nejdůležitější rovinu vztahu k živým tvorům odкрývají filozofové a myslitelé i vědci.

Martin Buber v knize Já a Ty (Buber, 1995). Jedná se o vztah, který není ani panský, ani modloslužebný – zvíře, strom, rostlinu a živé i

CÍLE ENVIRONMENTÁLNÍ NARATIVNÍ METODY

Hlavním cílem narativní ekologické výchovy je rozvíjení vnitřní motivace posluchačů pečovat o přírodu. Tento cíl je naplňován prostřednictvím vyprávění a naslouchání příběhů. Jedná se pochopitelně nejenom o poslouchání, ale o ztotožňování se s kladnými postavami, odmítnutí projevů postav záporných, vcítění se do pocitů jiných lidí nebo tvorů, apod.

Vřetenuška ligrusová (*Zygaena carniolica*) v dětských dlaních – symbol zájmu, ochrany a péče.
Vyfoceno na Semické hůře 2008.

Druhým cílem je to, aby se posluchači naučili rozumět živé i neživé přírodě, tomu, jak to v ní obvyk-

le chodí (poeticky naslouchat přírodě). Ten, kdo nerozumí přírodě, ji nemůže efektivně ochraňovat. Mnoho škod v ochraně přírody vzniká prostřednictvím aktivních nedovzdělaných lidí s dobrými úmysly (Jančaříková, 2011).

KDE HLEDAT VHODNÉ PŘÍBĚHY

V rámci environmentální výchovy by měly být vyprávěny příběhy:

- o národech, které žily na našem území před námi,
- příběhy národů z jiných koutů světa,
- příběhy zvířat, ptáků, rostlin (stromů), příběhy komplexů (lesa) i příběhy neživých systémů (řeky, skaliska),
- vlastní příběhy (žákovské, školní, rodičovské, rodinné) – sdílení autentických zážitků v přírodě nebo s přírodou s přáteli.

Literární zpracování příběhů mohou učitelé volit:

- vyprávění vlastní (očitý svědek, rodinný příběh),
- krátký příběh literárně zpracovaný (na hodině je přečten),
- obecně známý příběh (pohádky nebo známé dětské knihy v případě mladších žáků, známá literární díla; na hodině nemusí být přečtena, jen rychle zopakována hlavní zápletka).

Výhodou tvoření vlastních příběhů je to, že je vypravěč může tvořit „na míru“, tj. přesně k ilustraci jevů a zákonitostí, které chce ilustrovat. Nevýhodou je časová náročnost. Kromě toho může lektor či pedagog, který se pustí do vyprávění vlastních příběhů, snadno sklouznout do ideologického mentorování, které žáci obvykle nedobře snášejí a které

je vždy kontraproduktivní (takové ovšem mohou být i „hotové knížky“).

Ve vypravování má své místo i fikce (např. brouk Pytlík mezi jinak autentickými druhy hmyzu v knihách O Ferdovi mravencovi Ondřeje Sekory).

Kamejka modronachová (*Lithospermum purpureocaeruleum*) – plod této rostliny zná málokdo. Evokuje příběh o zrání a koloběhu, ale také o trpělivosti badatele, který objevil souvislost mezi záhadnými bílými „antiperlami“ na suché větévce a barevnými květy této chráněné rostliny. Objeveno a vyfoceno na Semické hůře v roce 2007.

DOPORUČENÍ AUTOŘI A KNIHY

Pro potřeby prvního stupně lze doporučit:

- všechny dětské knihy Ondřeje Sekory (Ferda Mravenec a další knihy o Ferdovi Mravencovi, Na dvoře si děti hrály, Počasí, Vetřelec na ptačím stromě a další),
- knihy Daisy Mrázkové (např. Co to je proti pomněnkám?),
- Včelka Sluněnka Jakba Streita,
- říkanky Františka Hrubína (Kuřátko a obilí aj.)
- některé knihy Václava Čtvrťka (Hajný Robátko),
- povídky a knihy Vitalije Biankiho (Mravenečkova dobrodružství, Lesní noviny)
- knihu Jakub a 200 dědečků Miloše Macourka,
- Za ptačím voláním Ludvíka Mühlsteina,
- knihy o Vlaštovkách a Amazonkách od Artura Ransome,
- autobiograficky laděnou sérii knih Laury Ingalsové-Wilderové.

Pro potřeby druhého stupně lze doporučit:

- povídky Jiřího Andresky,
- knihy Ernesta T. Setona (Dva divoši, Rolf Indián a další),
- sci-fi povídky Raye Bradburyho,
- Gulliverovy cesty Jonathana Swifta,
- Školu Malého stromu Forestera Cartera,
- romány ze stepi Čingise Ajtmatova,
- knihy Geralda Durrela,
- a knihy nazvané Příběhy (Příběh lvice Elsy, Příběh levhartice Pippy, Příběh gepardice Penny) Joy Adamsonové.

Příběhy může ovšem tvořit pedagog sám, vzorem nám jsou čeští pedagogové Alois Jirásek a Eduard Štorch, kteří narativní metodu používali.

NASLOUCHÁNÍ VYPRÁVĚNÍ PŘÍRODY

Přírodní národy věří, že zvířata, stromy, řeky i krajina sama vypráví příběhy. Výzkum uskutečněný mezi slavnými přírodovědci, laureáty Nobelovy ceny, potvrdil něco podobného. Většina slavných přírodovědců a ochránců přírody

Tříleté dítě s vousatým psem na výpravě mezi kavyly, kterým se přezdívá Ivanovy vousy, na přechodu mezi lesem a stepí na Semické hůře. Vyfoceno na podzim v roce 2007.

z celého světa totiž na otázku: „Kdo byl vaším učitelem?“ odpovědělo: „Příroda sama.“ (Múndl, 1992). Mezi nimi byl zakladatel etologie Konrád Lorenz, slavný lovec lidožravých tygrů a zakladatel ochrany přírody v Indii sir Edward Jim Corbett nebo česká osobnost Emilie Strejčková, zakladatelka Toulcova dvora, MŠ Semínko a propagátorka ekologické výchovy v ČR.

Jestli je možné, aby byla příroda učitelem, tak musíme dětem umožnit, aby je učila (Ellis, 1997). Pokud děti od přírody izolujeme, odpíráme jim nejen právo na zdravý rozvoj v přirozeném prostředí, ale také právo na vzdělání.

ZÁVĚREM

Primárním úkolem všech progresivních učitelů environmentální výchovy je zprostředkovat žákům možnost pobytu v přírodě, komunikaci s živým tvorem, ustoupit do pozadí a nechat je naslouchat a učit se od toho nejlepšího učitele, kterým je příroda sama.

Tuto činnost může učitel pokorně doplňovat vyprávěním nebo čtením příběhů o přírodě, nasloucháním vyprávění žáků o tom, jak oni vnímají přírodu, co oni zažili. Je vhodné využívat také rodičů žáků, příběhů ochránců přírody a aktivistů propagujících ochranu životního prostředí.

PROJEKT 1 – DUTÁ VRBA

Cílem je, aby si žáci nebo studenti uvědomili význam komunikace, vyprávění a naslouchání příběhů. Existenci tajemství a potřebu uchovat tajemství. Žák dokáže vlastními slovy vysvětlit sousloví: „mluvit do dubu“, „dutá vrba“, „budu ti vrbou“.

Kam zmizela naše dutá vrba ptají se tři malé přítelkyně? Bylo opravdu nutné pokácet po povodních v roce 2002 alej starých vrb? Bylo to opravdu nutné? Byla to vhodná investice z fondů na rekultivaci krajiny? Vyfo-ceno na břehu Labe blízko Obráství v roce 2004.

ZÁKLADNÍ INFORMACE O PROJEKTU

Projekt je určen žákům ZŠ (cca 3.–7. třída).

V každém z níže uvedených oborů věnujeme projektu 1–2 vyučovací hodiny.

PROPOJENÍ NA RVP ZV

Jazyk a jazyková komunikace.

Informační a komunikační technologie.

Člověk a jeho svět / Člověk a příroda.

Průřezové téma environmentální výchova.

Umění a kultura – Výtvarná výchova.

ROZVOJ KLÍČOVÝCH KOMPETENCÍ

Kompetence k učení

Žák vyhledává a třídí informace a na základě jejich pochopení, propojení a systematizace je efektivně využívá v procesu učení, tvůrčích činnostech a praktickém životě.

Kompetence komunikativní

Žák formuluje a vyjadřuje své myšlenky a názory v logickém sledu, vyjadřuje se výstižně, souvisle a kultivovaně v písemném i ústním projevu, naslouchá promluvám druhých lidí, porozumí jim, vhodně na ně reaguje, účinně se zapojuje do diskuse, obhájí svůj názor a vhodně

argumentuje, využívá informační a komunikační prostředky a technologie pro kvalitní a účinnou komunikaci s okolním světem.

Kompetence sociální a personální

Žák účinně spolupracuje ve skupině, přispívá k diskusi v malé skupině i k debatě celé třídy, chápe potřebu efektivně spolupracovat s druhými při řešení daného úkolu, oceňuje zkušenosti druhých lidí, respektuje různá hlediska a čerpá poučení z toho, co si druzí lidé myslí, říkají a dělají.

Kompetence občanské

Žák respektuje, chrání a ocení naše tradice a kulturní i historické dědictví, chápe základní ekologické souvislosti a environmentální problémy.

POTŘEBY A MATERIÁL

- Text Král Lávra (Borovský, 2006)
- PC s přístupem na Internet
- Výtvarné potřeby

KLÍČOVÁ SLOVA

komunikace, příběh, vyprávění, tajemství, špionáž, vyzvědač, nadsázka, pověst

MOTIVACE

Motivací je příběh o duté vrbě.

1) Můžeme přečíst několik veršů z Krále Lávry K. H. Borovského, například:

„Blíže u Viklova na stoku dvou řek
stojí dutá vrba třetí lidský věk;
všeptej do ní v tiché noční době
své tajemství, a ulevíš sobě,
jiný nemám lék.“

2) Nebo toto téma jinak zpracované. Poutavě pro žáky druhého stupně ho lze najít v Necyklopedii. Zde mírně upravená a zkrácená verze:

Dutá vrba je jeden z nejdůležitějších druhů vrb. Vyznačuje se dutinou v kmeni, zpravidla přístupnou malým otvorem z boku. Tento otvor slouží také pro šeptání tajemství. Po vyšeptání takového tajemství do dutiny vrby se jeho nositeli prý citelně uleví. Tento proces však v sobě skrývá jisté nebezpečí. Pokud ze dřeva takové duté vrby, jejíž dutina byla obtěžkána nějakým tajemstvím, vyrobíme hudební nástroj, nebo dokonce jeho pouhou část, a v některých případech i jiný nástroj komunikace nebo jeho část, vyradí tento nástroj všechna tajemství v dutině ukrytá, kdykoli jej hudebník (na žánru nezáleží) použije.

Jedním z nejstarších tajemství vyzrazených vrbou byla informace o králi Lávrovi a jeho dlouhých uších.

Botanická sekce Vědeckého týmu Necyklopedie má k dispozici přístroj, který dokáže duté vrby obtěžkané tajemstvím identifikovat a přechíst informace v nich ukryté bez narušení stromu. Tímto způsobem se dostala k řadě nebezpečných informací. Výčet náznaků tajemství ohrožujících českou i světovou politikou scénu by byl obrovský. Bylo vypočteno, že tajemství je do dutiny vrby vkládáno průměrně 431 krát za 13 měsíců (celý text na <http://necyklopedie.wikia.com/wiki/Vrba>).

Žáci se seznámí s příběhem K. H. Borovského Král Lávra nebo s Netyklopedií.

Žáci se v diskusi doberou zjištění, že sousloví „Hovořit do vrby“ se používá jako slib toho, že se tajemství – intimní příběh vypravěče, nedostane k třetí osobě.

Uvažujeme, zda sousloví „Hovořit do vrby“ je nebo není pravdivé. Přemýšlíme, zda vrbou musí být vždy jen vrba. Havlíčkova dutá vrba na konec lazebníkovo tajemství o králových oslích uších prostřednictvím kolíčku z její větvičky udělaného vyševelila... jak se to asi mohlo stát?

Žáci hledají a posléze diskutují sousloví: „Mluvit do dubu“, „Budu ti vrbou“, „Házet hrách na stěnu“, „Štěbetají si o tom vrabci na střeše“ a další.

Žáci jsou vyzváni k tomu, aby přemýšleli o svých tajemstvích. Mají nějaká? Komu je říkají? Komu je neříkají? A proč?

Uvažujeme o tajemství kolektivním. Má i stát svá tajemství? Co je to státní tajemství? Kdo ho hlídá? Jak se říká lidem, kteří jsou vládou jiného státu placeni za to, aby státní tajemství odhalovali? Znáš nějakého špióna? Co je to kontrašpionáž?

V hodině výtvarné výchovy příběh duté vrby výtvarně zpracujeme.

HODNOCENÍ

Učitel zadá žákům Esej na téma Dutá vrba a já. V hodnocení uvažuje nejen pravopisné a stylistické požadavky, ale také zvládnutí (proniknutí do) tématu.

NÁPADY, JAK PROJEKT ROZŠÍŘIT

Tajemství, která zaručují bezpečnost před zloději a dalšími kriminálními živly. Diskutujeme, co by dítě nemělo prozrazovat cizím lidem a hledáme rizika toho, když se příliš soukromé informace dozví někdo cizí.

PROJEKT 2 – NEJEN NAD LETOKRUHY STROMŮ

Letorosty srostlých stromů. Příběh velké lásky dvou stromů. Ty rostly blízko sebe, až se jejich kmeny dotkly. Obvykle v takovém okamžiku slabší strom umírá. Tyto stromy srostly a vytvořily jediný kmen. Tento strom byl pokácen v pražské Stromovce po povodních v roce 2002, je to také oběť „rekultivace po povodni“ z fondů EU.

CÍLE A VÝSTUPY PROJEKTU

Žáci a studenti si uvědomí, že krajina, ale i její součásti „mají paměť“ nebo jinými slovy uchovávají v sobě informace, které lze odhalovat a luštit. Uvědomují si potenciální význam biologického, geologického, biogeologického datování pro lidské činnosti.

ZÁKLADNÍ INFORMACE O PROJEKTU

Projekt je určen žákům základní školy (cca 2.–9. třídě)

PROPOJENÍ PROJEKTU NA RVP ZV

Český jazyk a komunikace.

Člověk a jeho svět / Člověk a příroda.

Environmentální výchova.

ROZVOJ KLÍČOVÝCH KOMPETENCÍ

Kompetence k učení

Žák samostatně pozoruje a experimentuje, získané výsledky porovnává, kriticky posuzuje a vyvozuje z nich závěry pro využití v budoucnosti.

Kompetence k řešení problémů

Žák vyhledá informace vhodné k řešení problému, nachází jejich shodné, podobné a odlišné znaky, využívá získané vědomosti a dovednosti k objevování různých variant řešení, nenechá se odradit případným nezdarem a vytrvale hledá konečné řešení problému.

POTŘEBY A MATERIÁL

- Průřezy z několika různých stromů s letokruhy, měřítko, krejčovský metr.
- Dále můžeme využít: větvičky borůvky, čelisti se zuby, ulity hlemýžďe zahradního a další přírodniny vhodné k demonstraci stáří organismu.

letokruhy, datování, biologické, geologické, biogeologické datování, roční přírůstky

MOTIVACE

Motivací mladších žáků je prohlížení fotografií letokruhů nebo podobných reálných objektů.

Starší žáky můžeme motivovat také rozjímáním nad úryvkem z textu M. Bubera Já a Ty:

Pozoruji strom, mohu ho vnímat jako obraz, jakou sloup, který ční do výše, nebo jako rozstříklou zeleň. Nebo jako pohyb, proudící žiloví... nebo ho přiřadit k určitému druhu, mohu mu dát zmizet a zvětšit ho tím, že ho proměním v číslo, číselný poměr. Pořád je to ale můj předmět, má své místo, svou dobu, svůj způsob, povahu.

Ale může se stát – z vůle a milosti zároveň – že pozoruji-li strom, vstoupím do vztahu k němu a on přestane být jen Ono.

...ale může se stát a strom přestane být jen Ono.

Vyfocono nedaleko Vääksy Upper Comprehensive School v oblasti Asikkala, Finsko, 2006.

Nemusím se zříci některého ze způsobů pozorování. Nemusím od něčeho ohlédnout – obraz, pohyby, druh... to vše je tu naopak také zahrnuto a nerozlišitelně sjednoceno. Strom teď není dojmem, hrou mé představivosti, náladovou hodnotou, ale stává se mým protějškem, má se mnou co činit, stejně jako já s ním, ale jinak. Vztah je vzájemnosti.

POPIS PROJEKTU

- 1) Žáci se pod vedením učitele pokouší určit stáří stromu. Mohou u středu začít od nuly? Proč ne? (Semenáček potřebuje několik let na to, aby vytvořil první letokruh.)
- 2) Jaké další informace lze při pozorování letokruhů zjistit?
- 3) Do letokruhů starého stromu určíme historické události (data) Země, regionu, školy, významných osobností (spisovatelé) nebo i rodin žáků.
- 4) Určování stáří dalších vhodně vybraných přírodnin, podle toho, co má učitel k dispozici.

Datování za pomoci letokruhů je vhodnou výzdobou školní chodby.
Vyfoceno v ekocentru Chaloupky, 2006.

HODNOCENÍ

Výstupem jsou nástěnky či plakáty informující o tom, jak

- se určuje stáří stromu,
- se určuje stáří pomocí geologických vrstev,
- se určuje stáří metodou radioaktivního uhlíku,
- se určuje stáří keře borůvky (či dalších rostlin),
- se určuje stáří chřestýše (nebo dalších živočichů),

Výstava na chodbu školy – letokruhy v porovnání s

- lidským životem,
- s děním v obci nebo v regionu či ve světě.

NÁPADY, JAK PROJEKT ROZŠÍŘIT

Hledejte odpovědi na otázky: Mají všechny stromy letokruhy? Mají stromy v tropickém deštném pralese letokruhy?

PROJEKT 3 – BIOKOMUNIKACE

Páření vážek. Kopulační řetězec šidélka brvonohého (*Platycnemis pennipes*) je vždy ve tvaru srdce, samec je modrý, samice hnědavá. Nakolik k nám promlouvá příroda a nakolik naše fantazie?

CÍLE A VÝSTUPY PROJEKTU

Žáci a studenti jsou seznámeni s různými způsoby dorozumívání mezi zvířaty (biokomunikacemi) a učí se je pozorovat a hodnotit.

ZÁKLADNÍ INFORMACE O PROJEKTU

Projekt je určen žákům základní školy (cca 4.–9. třídy).

V každém ze zmíněných oborů věnujeme projektu 2–3 hodiny.

Jazyk a jazyková komunikace (včetně cizího jazyka).

Člověk a jeho svět / Člověk a příroda.

Informační technologie.

Environmentální výchova.

ROZVOJ KLÍČOVÝCH KOMPETENCÍ

Kompetence k učení

Žák operuje s obecně užívanými termíny, znaky a symboly, uvádí věci do souvislostí, propojuje do širších celků poznatky z různých vzdělávacích oblastí a na základě toho si vytváří komplexnější pohled na matematické, přírodní, společenské a kulturní jevy.

Kompetence komunikativní

Žák naslouchá promluvám druhých lidí, porozumí jim, vhodně na ně reaguje, účinně se zapojuje do diskuse, obhajuje svůj názor a vhodně argumentuje, využívá získané komunikativní dovednosti k vytváření vztahů potřebných k plnohodnotnému soužití a kvalitní spolupráci s ostatními lidmi.

Kompetence sociální a personální

Žák účinně spolupracuje ve skupině, vytváří si pozitivní představu o obě samém, která podporuje jeho sebedůvěru a samostatný rozvoj; ovládá a řídí svoje jednání a chování tak, aby dosáhl pocitu sebeuspokojení a sebeúcty.

Kompetence občanské

Žák chápe základní ekologické souvislosti a environmentální problémy, respektuje požadavky na kvalitní životní prostředí, rozhoduje se v zájmu podpory a ochrany zdraví a trvale udržitelného rozvoje společnosti.

POTŘEBY A MATERIÁL

- Zrcadla,
- počítače s internetem,
- dataprojektor,
- encyklopedie,
- slovníky,
- atlasy,
- učebnice etologie.

KLÍČOVÁ SLOVA

biokomunikace, řeč, jazyk, mimika, řeč těla, gesta, agresivita, pasivita, vůně, pach, zvuk, chvění, vibrace, feromony, verbální, neverbální

MOTIVACE

Mladší žáky motivujeme četbou pohádky O tom, proč psi nemají rádi kočky.

Staršími žáky motivujeme diskusí na téma – co je to řeč a jazyk a zda se i zvířata domlouvají řečí nebo jazykem.

1) Žáci nebo studenti ve skupinách dostanou za úkol vyhledat informace o těchto biokomunikacích:

- chemická komunikace u obratlovců,
- chemická komunikace u bezobratlých (např. feromonová),
- dotyková komunikace obratlovců (např. savců a ptáků),
- dotyková komunikace bezobratlých (např. hmyzu, měkkýšů),
- komunikace zvuková u obratlovců (např. ptáků, savců),
- komunikace zvuková u bezobratlých (např. hmyzu),
- vibrační komunikace u obratlovců (např. ptáků, savců),
- vibrační komunikace u bezobratlých (např. u pavouků),
- optická komunikace obratlovců (např. savců, ptáků),
- optická komunikace bezobratlých (např. tanec včel nebo světélkování svatojánských mušek).

2) Tyto informace vyhledají a uspořádají podle zadání do odstavců:

- Název.
- Jakým způsobem komunikace probíhá.
- 1 – 5 modelových případů.
- Porovnání s komunikací člověka.
- Shrnutí.

3) S výsledky své práce seznámí spolužáky buď ústní nebo PowerPointovou prezentací, popř. vyhotovením plakátů.

4) V hodinách cizího jazyka můžeme navázat didaktickou hrou *Návštěva z planety Habaja* (Viz přílohy) nebo i aktivitou *Řekni to jinak* (viz Přílohy), díky kterým si žáci uvědomí, že pro komunikaci je důležitá nejen verbální složka, ale také složka neverbální.

5) Za pomoci zrcadel zkoumají žáci mimiku vlastního obličeje. Jak vypadají, když se smějí, když se zlobí, když se nudí?

HODNOCENÍ

Skupiny žáků nebo studentů hodnotí výstupy ostatních skupin tzv. „do dvou čtyřlístků“. (Dovnitř lístků jednoho čtyřlístku napíší to, co se jim líbilo, dovnitř lístků druhého čtyřlístku napíší doporučení, co by se dalo zlepšit.)

NÁPADY, JAK PROJEKT ROZŠÍŘIT

1) V první řadě doporučujeme zúčastnit se exkurze z projektu *Alma mater Netopýři jako modelová skupina pro environmentální výchovu aneb Noční život lesa I.*, ve kterém mj. bude probíhat práce s echolokačními detektory (poslouchání netopýřů a dalších živočichů).

2) Žáci dostanou za domácí úkol pozorovat a popsat (nebo najít člověka, který to pozoroval, a zapsat jeho pozorování) komunikaci různých druhů zvířat (např. nejjednodušší psa a kočky).

Výsledek pokusu dozrávání rajčat z projektu *Kouzelný svět fytohormonů*. Zelená rajčata dozrají rychleji, mají-li v okolí rajče zralé. Důvodem jsou fytohormony – stimulatory dozrávání, které zralé rajče vypouští do svého okolí.

3) Projekt *Kouzelný svět fytohormonů*, ve kterém se přesvědčíme, že zelená rajčata dozrávají rychleji ve společnosti rajčete zralého (Jančaříková, 2007).

Učitel žáky seznámí s komunikací mezi rostlinami a živočichy (alelopathie nebo fytohormonální ovlivňování), např. mezi žirafou a akácií (Jančaříková, 2011).

PROJEKT 4 – STROM JAKO ZACHRÁNCE

Jakob Silberstein s torzem stromu, který mu v roce 1945 poskytl útočiště.

Fotografie Dana Balilty převzata z Jerusalem Post, Heller, 2007.

CÍLE A VÝSTUPY PROJEKTU

Žáci nebo studenti si uvědomí význam dutých stromů jako klíčových jedinců pro ekosystém (poskytují úkryt jiným živočichům, substrát jiným rostlinám atd.).

ZÁKLADNÍ INFORMACE O PROJEKTU

Projekt je určen žákům ZŠ (cca 4.–9 třídy).

PROPOJENÍ NA RVP ZV

Jazyk a jazyková komunikace (včetně cizího jazyka).

Člověk a jeho svět / Člověk a příroda.

Člověk a společnost.

Informační technologie.

Environmentální výchova.

Vlastivěda nebo Dějepis.

Environmentální výchova.

ROZVOJ KLÍČOVÝCH KOMPETENCÍ

Kompetence k učení

Žák vyhledává a třídí informace.

Kompetence komunikativní

Žák rozumí různým typům textů a záznamů, obrazových materiálů, běžně užívaných gest, zvuků a jiných informačních a komunikačních prostředků, přemýšlí o nich, reaguje na ně a tvořivě je využívá ke svému rozvoji a k aktivnímu zapojení se do společenského dění.

Kompetence občanské

Žák je schopen vcítit se do situací ostatních lidí, respektuje, chrání a ocení naše tradice a kulturní i historické dědictví, chápe základní ekologické souvislosti a environmentální problémy.

POTŘEBY A MATERIÁL

Ideální je, pokud k realizaci projektu může dojít u dutého stromu nebo aleje dutých stromů.

- Počítač s připojením na internet.
- Fotografie nebo obrazy doupných stromů.

doupný strom, klíčový druh, klíčový jedinec, ekosystém,

MOTIVACE

Motivujeme příběhem *O Zpívající lípě v Telecím*.

Hlavní hrdinou příběhu je lípa velkolistá. Dnes je jí přibližně 600 let a je údajně druhým největším stromem ve východních Čechách a říká se jí Zpívající lípa v Telecím nebo někdy Lukasova lípa.

Jako semínko putovala krajem, usadila se severně od obce Telecí (nedaleko Poličky). Rostla, dávala pokrm včelám, domov ptákům a hmyzu, člověku lék proti nachlazení. Ale její největší hrdinský čin ji ještě čekal.

V době kruté tak, že ji spisovatel Alois Jirásek nazval dobou „Temná“, už byla stará a její střed byl trouchnivý, poskytla útočiště jistému evangelíku Lukášovi Jirouškovi, který si v ní potají opisoval Nový zákon a Knihu žalmů z Bible Kralické svého přítele jako náhradu za Bibli, kterou mu katolíci spálili. Při práci si prý zpíval tak hlasitě, že lidé začali lípě říkat „Zpívající lípa“. Navzdory tomu, že si lidé divného hlasu z lípy všimli, svou práci zdárně dokončil.

Zpívající lípu navštívil sám Alois Jirásek, který napsal:

Divnou náhodou byla mně lípa také zpínavou.

Z nitra jejího ozýval se mladý hlas.

Poslouchal jsem, pak blížil se opatrně, bych ptáčka nesplašil.

A přistihl pasáčka bosého, jehož dvě kravky se opodál na zarosené trávě popásaly.

Více v kapitole O zpívající lípě v Telecím ze sbírky České pověsti Adolfa Weniga vydané v roce 1939.

Dnes si lidé lípy, která zachránila lidský život, váží. Chrání ji a dokonce ji vyryli na poštovní známku (v sérii Ochrana přírody – chráněné stromy, 2004).

POPIS PROJEKTU

Žáci a studenti

- se vciťují do potřeb člověka, který je ve složité životní situaci a hledá útočiště (inspirací mohou být další regionální příběhy nebo Příběh o bříze, která zachránila Jakuba),
- zjišťují, jaké organismy (savci, ptáci, bezobratlí) nalézají úkryty v dutých stromech a před kým nebo před čím,
- přemýšlí o tom, co by se stalo, kdyby byl tento strom pokácen?
- žáci tvoří plakáty „Chraňte doupné stromy“, které rozmístí na viditelná místa v regionu.
- žáci dělají anketu s obyvateli své obce.

HODNOCENÍ

Po nějaké době udělají žáci anketu s dospělými. Otázkou bude, zda pokácet nebo nechat stát strom, který je vevnitř ztrouchnivělý, a proč. (Anketa může probíhat přímo u vhodně vybraného stromu.) V rámci ankety může proběhnout osvěta (rozdávání informativního letáku, o užitečnosti doupných stromů).

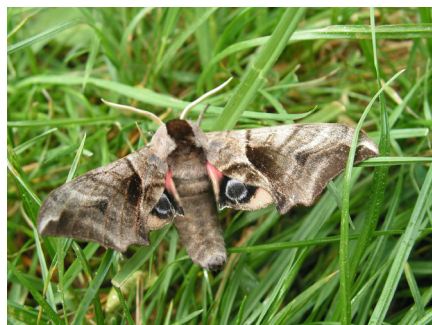
Variantou pro starší žáky je udělat ankety dvě. Jednu před vyvěšením plakátů, druhou po něm.

NÁPADY, JAK PROJEKT ROZŠÍŘIT

Příběh o bříze, která zachránila Jakuba – první strom, který byl významán titulem Spravedlivý mezi národy, protože poskytl útočiště Jakobovi Silbersteinovi (Jančaříková, 2007, Heller, 2007).

Příběh Žaberské lípy (<http://www.nprjezerka.cz/lipa.php>).

PROJEKT 5 – LŽI V PŘÍRODĚ

Lišaj pupalkový (*Proserpinus proserpina*) jako list (vlevo) a jako zvíře s velkýma očima. Vyfoceno v Semicích v roce 2006.

CÍLE A VÝSTUPY PROJEKTU

Žák si uvědomí existenci a význam mimikry a mimetických prvků, porovnává je se slovem „lež“ a diskutuje je.

ZÁKLADNÍ INFORMACE O PROJEKTU

Projekt je určen žákům ZŠ (cca 5–9. třídy). V každém oboru mu věnujeme přibližně 2 h.

PROPOJENÍ PROJEKTU NA RVP ZV

- Jazyk a jazyková komunikace.
- Člověk a jeho svět / Člověk a příroda.
- Umění a kultura – Výtvarná výchova.
- Průřezové téma environmentální výchova.

ROZVOJ KLÍČOVÝCH KOMPETENCÍ

Kompetence k učení

Žák vyhledá informace vhodné k řešení problému, nachází jejich shodné, podobné a odlišné znaky, využívá získané vědomosti a dovednosti k objevování různých variant řešení, nenechá se odradit.

Kompetence komunikativní

Žák využívá informační a komunikační prostředky a technologie pro kvalitní a účinnou komunikaci s okolním světem, využívá získané komunikativní dovednosti k vytváření vztahů potřebných k plnohodnotnému soužití a kvalitní spolupráci s ostatními lidmi.

Kompetence občanské

Žák chápe základní ekologické souvislosti a environmentální problémy, respektuje požadavky na kvalitní životní prostředí, rozhoduje se v zájmu podpory a ochrany zdraví a trvale udržitelného rozvoje společnosti.

POTŘEBY A MATERIÁL

- množství vhodně vybraných přírodnin, včetně živých organismů

KLÍČOVÁ SLOVA

mimikry, maskování, krycí zbarvení, kryptické chování, lež, milosrdná lež, verbální, neverbální, zjevné, skryté

MOTIVACE

Mladší žáky motivujeme čtením kapitoly Štěně z knihy *Mravenečkova dobrodružství* od Vitalije Biankiho.

Starší otázkou, zda lžou pouze lidé nebo zda mohou lhát i zvířata.

POPIS PROJEKTU

- Učitel žákům demonstruje několik živočichů nebo jejich obrázků s kryptickým zbarvením (živočichové splývají s okolím). Jsou to pruhy a skvrny na kůži predátorů (tygr) i jejich obětí (kopytníci, hlodavci).
- Učitel žákům demonstruje několik živočichů nebo jejich obrázků s mimetickým chováním např. strašilku, pakobylku, lupenitku (živočichové napodobují list, větvičku, viz Brožurka Alma mater Zoo-rehabilitace v pedagogické praxi).
- Učitel žákům demonstruje několik živočichů nebo jejich obrázků s mimetickým zbarvením (živočichové napodobují nebezpečné druhy), např. pestřenka (vosíčka) napodobuje vosu, ale sama žihadlo nemá.
- Žáci přemýšlí o svém vlastním mimetickém chování a strategiích (např. hlásit se, když nic nevím, protože učitel vyvolává hlavně ty, kteří se nehlásí).

HODNOCENÍ

Hodnocení probíhá formou reflexe.

NÁPADY, JAK PROJEKT ROZŠÍŘIT

Seznámení se Projektem Gorila, ve kterém se gorily učí znakovou řeč. Výzkumníci zaznamenali mimo jiné i to, že gorila Koko umí znakovat lži (<http://www.koko.org/world>).

PROJEKT 6 – JAK VNÍMÁME PŘÍBĚHY

CÍLE A VÝSTUPY PROJEKTU

Žáci si uvědomují, že stejný příběh lze slyšet jinak.

ZÁKLADNÍ INFORMACE O PROJEKTU

Časová náročnost, doporučený věk, počet žáků, atd.

PROPOJENÍ PROJEKTU NA RVP ZV

Jazyk a jazyková komunikace.

Průřezové téma environmentální výchova.

Kompetence k řešení problémů

Žák kriticky myslí, činí uvážlivá rozhodnutí, je schopen je obhájit, uvědomuje si zodpovědnost za svá rozhodnutí a výsledky svých činů hodnotí.

Kompetence sociální a personální

Žák si vytváří pozitivní představu o sobě samém, která podporuje jeho sebedůvěru a samostatný rozvoj; ovládá a řídí svoje jednání a chování tak, aby dosáhl pocitu sebeuspokojení a sebeúcty.

POTŘEBY A MATERIÁL

- magnetofon nebo MP3 přehrávač
- povídka R. Bradbury Silnice (Bradbury, 2009)

KLÍČOVÁ SLOVA

emoce, empatie (vcítění), sebepoznání, reflexe

MOTIVACE

Motivujeme žáky a studenty otázkami: Kdybys měl popsat nějakou zajímavou událost, která se ti stala o víkendu, jak bys ji popisoval? Bude to stejné nebo jiné během krátké společné cesty ve výtahu a během dvouhodinové cesty vlakem, říkal bys to stejnými slovy? Bude to popis? Kdy se obě vyprávění budou sobě více blížit? Jak se budou oba příběhy lišit? Jsou oba pravdivé?

POPIS PROJEKTU

- Poslech vhodně vybraného textu (nejlépe z MP 3), například povídku Silnice od Raye Bradburyho (Bradbury, 2009).¹
- Žáci jsou vyzváni, aby napsali, jak hodnotí vhodně vybranou hlavní postavu (v případě silnice Armanda). Jak se jmenuje? Jaké je národnosti? Líbí se jim? Obdivují se mu? Chtěli by žít jako on? Připadá jim slabošský? Připadá jim nevzdělaný? Kdybyste byli mužem, chtěli byste se chovat k ženě stejně? Kdybyste byli ženou, chtěli byste, aby se k vám manžel choval stejně?
- Většinou se ukáže, že v jedné třídě nebo skupině se vytvoří takřka na všechny otázky tábory – některým se hlavní hrdina Armando líbí, v jeho prostém způsobu života vidí jakousi moudrost. Jiní ho považují za člověka sociálně nepřizpůsobivého, příliš prostého a lhostejného. Učitel vede žáky tak, aby si sami uvědomili skutečnost, že každý vnímá příběh jinak, že příběh vstupuje do posluchače a s jeho vlastní osobností spolupůsobí na pochopení a vytváří individuální vnímání příběhu.
- Žáci dostanou za úkol napsat ve 3–5 větách, co se daný den ve třídě událo. Jak to, že jejich věty nejsou stejné?

HODNOCENÍ

Hodnocení probíhá ústní formou – reflexe.

NÁPADY, JAK PROJEKT ROZŠÍŘIT

Učitel seznámí žáky s projektem S.N.O.W.blog, který využívá narativní psychologie k usmíření dětí z palestinských a izraelských rodin (více na <http://www.wiziq.com/tutorial/55385-Snowblog-Project-Progress>).

projekt 7 – Vytvořme si svůj příběh

¹ Nahranou povídku lze získat na kurzu Alma mater od lektora, např. na flashdisk

PROJEKT 7 – VYTVOŘME SI SVŮJ PŘÍBĚH

CÍLE A VÝSTUPY PROJEKTU

Hlavním cílem aktivity je prohloubit uvědomění žáků o vztahu člověka ke krajině a především umožnit jim reflektovat a prohloubit jejich vlastní vztah ke konkrétnímu místu, což souvisí s rozvojem environmentální senzitivity.

Další cíle jsou: rozvíjet jazykovou komunikaci, tvůrčí psaní, seznámení s etiketou posluchače, rozvíjení fantazie a hravosti, rozvíjet vzájemné poznání žáků, rozvíjet vyprávění mezi rodiči a žáky, motivovat žáky k výpravám do přírody. Poznání básníka a spisovatele K. H. Máchy jako poutníka, prostřednictvím příběhů poznat zase o něco lépe své spolužáky i sám sebe.

ZÁKLADNÍ INFORMACE O PROJEKTU

Příprava před samotným projektem v rámci jedné vyučovací hodiny (na přípravě projektu se žáci aktivně podílejí). Reflexe a následné aktivity během jednoho až dvou měsíců (vždy část hodiny věnovaná jazykové komunikaci).

Jarní slunce maluje na louky stínové stromy. Tato prchavá zobrazení vhodně demonstrují pomíjivost všeho živého a potřebu zachovat vzpomínku prostřednictvím příběhu. Vyfoceno nedaleko PR Úpor v roce 2008.

Doporučený věk žáků:

nad 10 let.

Počet žáků:

maximálně 1 třída.

PROPOJENÍ NA RVP ZV

Český jazyk a jazyková komunikace.

Environmentální výchova

ROZVOJ KLÍČOVÝCH KOMPETENCÍ**Kompetence komunikativní**

Žák naslouchá promluvám druhých lidí, porozumí jim, vhodně na ně reaguje, účinně se zapojuje do diskuse, obhazuje svůj názor a vhodně argumentuje, využívá získané komunikativní dovednosti k vytváření vztahů potřebných k plnohodnotnému soužití a kvalitní spolupráci s ostatními lidmi.

Kompetence sociální a personální

Žák si vytváří pozitivní představu o sobě samém, která podporuje jeho sebedůvěru a samostatný rozvoj; ovládá a řídí svoje jednání a chování tak, aby dosáhl pocitu sebeuspokojení a sebeúcty.

Kompetence občanské

Žák respektuje přesvědčení druhých lidí, váží si jejich vnitřních hodnot, je schopen vcítit se do situací ostatních lidí, respektuje, chrání a ocení naše tradice a kulturní i historické dědictví.

POTŘEBY A MATERIÁL

Aktivita je nenáročná na pomůcky. Vhodná je tabulka, nástěnka. Případně fotoaparát, GPS, mapy.

KLÍČOVÁ SLOVA

příběh, vypravování, etiketa posluchače, GPS, geokešing

MOTIVACE

Motivujeme žáky a studenty otázkou: Máte své tajné místo?

Indiáni mívají svá tajná místa. Indiánský chlapec Malý strom, o kterém se můžete dočíst v knížce *Škola Malého stromu* (Carter, 2000), měl své tajné místo v lese na úpatí hor, kde s babičkou a dědečkem žil. Také ostatní Čerokijové mívají svá tajná místa v lesích. Zato Inuité – Eskymáci z kanadského vnitrozemí se stromů a lesů vždy báli. Jejich oblíbenými místy jsou bezlesé pláně severské tundry. Když chtěla kanadská vláda vnitrozemním Inuitům pomoci, letecky je přestěhovala do oblasti jehličnatých lesů (tajgy). Všichni odtamtud utekli zase zpátky. Biblický Natanael, myslím, měl své tajné místo pod fíkovníkem. Říká se, že lidé, kteří se narodili u moře, nikdy nepřestanou po moři toužit. Pokud se museli odstěhovat, stýská se jim po hukotu vln a slané vůni.

Každý člověk má, nebo by měl mít, své místo. Místo, na kterém se cítí dobře, místo, kde může přemýšlet a snít, místo, kam se může vrátit a na které může myslet, i když je daleko od něho.

Máte také své místo? Kdy jste tam byli naposledy? Uměli byste si na něj vzpomenout a namalovat ho i po paměti?

Výběr místa

Již během motivace jsou žáci vedeni k tomu, aby přemýšleli o místech, která znají, a aby zvažovali, o kterém z nich budou psát. Žáci, kteří takhle nikdy neuvažovali, budou patrně potřebovat nějaký podnět. Například učitel může pomoci: „Kde jsi prožil něco moc hezkého? Kde jsi pozoroval něco zajímavého? Kam chodíš, když je ti smutno? Které místo ti přijde opravdu zajímavé z přírodovědného hlediska?“

Upozornění na následné aktivity

Učitel žáky upozorní, že práce, kterou odevzdají, bude veřejná – že si ji budou moci přečíst všichni spolužáci. Diskutuje s nimi na téma tajemství a vede je k tomu, aby do slohové práce napsali jen to, co opravdu mohou zveřejnit, a jen o místě, na které jsou ochotni své spolužáky případně pozvat. Také jim řekne, že se bude později hádat, kdo o jakém místě psal (popř. je seznámí s dalšími vybranými aktivitami).

Další požadavky

Učitel žákům sdělí podrobně, nejlépe písemně, požadavky ohledně rozsahu, členění, grafické úpravy atd. v souladu s požadavky na slohové práce v ŠVP pro daný ročník.

Vlastní psaní

Nejvýhodnější se zdá zadat samotné psaní za domácí úkol. Žáci se budou doma moci lépe soustředit. Učitel žákům doporučí, aby slohovou práci napsali přímo na vybraném místě. Učitel respektuje stopy po psaní v terénu na odevzdaných listech.

Etiketa posluchače

Učitel s žáky diskutuje, jak by se měl chovat „ideální posluchač“ při naslouchání čtení o Místu, které mám rád. Žáci přemýšlí o tom, co by jim samotným bylo nebo nebylo příjemné při čtení jejich textu. Diskutuje se například o pití a jídle při naslouchání, o míře a podobě komentářů,

atd. Učitel může vést diskusí tak, aby se diskutovalo chování, které ho při vyučování v této třídě často ruší.

Hra o přiřazování

Během dalšího měsíce hrajeme hru o přiřazování. Během hodiny češtiny je vždy vylosován jeden žák a jedna slohová práce. Žák ji přečte nahlas. Všichni ostatní žáci hádají jméno autora. Učitel zapisuje do tabulky na nástěnce: místo, jméno pisatele (patrona) a počet těch, co se strefili.

Návštěvy

Návaznými aktivitami mohou být (po domluvě s pisateli) společné výpravy na některé lépe dostupná vybraná místa. Učitel může žáky vybídnout k tomu, aby některá další místa navštívili sami (nebo s rodiči). Takový žák dostane za úkol nechat na navštíveném místě nějaký vhodně vybraný podpis/vzkaz (např. dopis v lahvi, mužika – viz projekt Výprava za kamínky a kameny, nebo peříčko apod.) nebo kešku. Objeví ho někdo?

Patronace vybraného místa

Učitel spolu s žáky vybere jedno (nebo více míst) z okolí školy a vyhlásí, že se třída stává „patronem tohoto místa“. Patronaci by měl koordinovat žák, který o tom místě napsal ve slohové práci. Patronování je tajné, nikdo mimo třídu o něm nemá vědět. Místo může učitel vhodně využívat (např. na něm lze předávat vysvědčení nebo zahajovat školní rok) ve své pedagogické práci. Na vybraném místě může být zakopána schránka se seznamem a podpisy žáků, s třídní fotografií apod. dokumenty. Tato schránka může být při vybraných příležitostech vykopána, může být do ní něco přidáno atd. Na tomto místě může po ukončení školní docházky začínat třídní sraz.

Pokud by vybrané místo bylo nějak ohroženo, jsou zde jeho patroni, aby zasáhli (např. uklidili odpadky).

Lépe, než klasický systém hodnocení škálou 1–5 poslouží netradiční formy hodnocení slohových prací. Například slovní hodnocení od učitele i od žáků. Nebo vystavení prací na nástěnce. Pozitivní zpětnou vazbu poskytnou i mnohé následné aktivity (např. navštěvování spolužáky).

NÁPADY, JAK PROJEKT ROZŠÍŘIT

Převzato z publikace Pracovní listy k publikaci Živel Země (Jančaříková, 2009).

Místo mých rodičů

Další návaznou aktivitou může být zjišťování, jaké místo má rád otec nebo matka. Tato aktivita napomáhá mj. k rozvíjení komunikace mezi rodiči a jejich dětmi (žáky). Učitel musí taktně respektovat žáka, jehož rodiče s ním na toto téma odmítnou hovořit.

Můj strom

Velmi vděčným tématem, které lze podobným způsobem zpracovat je téma Můj strom. V mnoha českých rodinách ještě přetrvává tradice zasazení stromu u příležitosti narození dítěte. Děti navíc po stromech rády lezou, popř. z nich rády trhají plody. Takřka každé dítě si na pod pojmem „můj strom“ vybaví konkrétní strom na konkrétním místě.

Naše zahrada

Tématem, které lze také podobně zpracovat je Naše zahrada. Samozřejmě – učitel musí pracovat se skutečností, že ne každá rodina má vlastní zahradu.

Krajina mých snů

Sny a představy jsou také často spojeny s nějakým konkrétním místem. Žáci jsou vedeni k retrospektivě svých snů a hledání možných propojení s krajinami snů a krajinou skutečnou. Učitel ovšem musí respektovat žáky, kteří o svých snech nechtějí mluvit anebo ty, kteří si žádný sen o krajině nevybaví.

Krajina K. H. Máchy

Karel Hynek Mácha zobrazuje typický obraz romantického poutníka. Učitel vybere vhodné texty např. pouť na Sněžku z Krkonošské poutě (Mácha, 1959). Například:

*Chýlilo se k večeru. Osamělý poutník kráčel stezkou
ouzkou na rozlehlém temenu
hor Krkonošských pod vr-
cholkem Sněžky. Hučel vítr,
jako by Slezsko tajemnými
slovy mluvilo k sestře české
přes rozdělující je hradby.*

Starý smrk (*Picea abies*) s atypicky postavenými větvemi (mutace?) upoutal svou neobvyklostí pozornost několika lidí, kteří ho pravidelně navštěvovali a zajímali se o něj. V roce 2010 se při sněhové kalamitě vyvrátil.

Vyfoceno v roce 2009 v lese cca 1 km východně od Staré roty, 4 km od objektu Spáleniště, Jižní Čechy.

„Pusto kolem,“ povzdechl jinoch, „pták i zvěř míjí kraj tento, ani strom ani květ nevzejde tuto, jen člověk jediný tiskne se vždy výše a výše v čistější nebe blankyt, a nenalézá zde léč tajemně šustící mech a studený sníh.“

Vtom nesl vítr okolo tváře jeho motýla, jenž ouzkostranně nadarmo se bránil křídélkami barevnými, chtěje nazpět dolu v květné kraje, odkud ho bouřlivý vítr byl zanesl. „Nešťastný, toužíš nazpět v luhy pestré, které ti byly kolébkou; – ty jsi nechtěl v kraje tyto, proti vůli tvé tě v chladnou výši zanáší ten samý vítr, co tě v mládí tvém kolíbal na líci rozvitého kvítí; – já jsem pravil, že člověk se tiskne vzhůru k jasnému nebi; – ó on musí,“ zastíraje si rukou čelo, „musí. – Postup mi vichřice motýla tohoto, já jej vezmu s sebou zpět v kraje oné, odkudš jej zanesla.“

Vtom lapil motýla, však nadarmo, on již ustydl umořený zde panující zimou; zasmutnělý usedl na osamělém skalísku, časem pohledaje přes pustou lučinu bílou v ourodné roviny slezské, časem zrak svůj obracuje na temné lesy, příkrývající krajinu českou.

Žáci zodpovídají na otázky. Např. K čemu přirovnává Mácha zemi? Jaké místo popisuje? Zažili jste v přírodě někdy něco podobného? Cítili jste se někdy jako „poutníci“? Jak se liší „poutník“ od „turisty“? Co Vás v úryvku překvapilo? Jakého dalšího autora (známou osobnost) byste nazvali „poutníkem“? Víte, co je to caniscross? Proč se stát poutníkem?

Krajina jako vyprávěč

Učitel uvede aktivitu vyprávěním o stopařských psech. Pes dokáže stopovat člověka po mnoha hodinách nebo i dnech. Psi vycvičení na kadaver, dokáží najít lidské ostatky staré přes tisíc let. Žáci dostanou za úkol přemýšlet, jak krajina může vyprávět. Například podle určitých rostlin lze poznat, že v louce teče potůček. Na Šumavě lze podle výskytu černého bezu a kopřiv poznat, kde stály domy sudetských Němců. Archeologické a paleontologické nálezy umožňují získat poznatky z dob, kdy lidé ještě neuměli psát. Kary v krajině svědčí o výskytu ledovců. Rostliny vyskytující se na stanovišti, vypovídají o klimatických podmínkách daného stanoviště. Pachové značky vypráví o tom, kteří živočichové na

daném území žijí a kde jsou hranice jejich teritoria (více Živel Země 258–259). Sopky svědčí o tom, že je v podzemí žhavá hmota (více Krajina vypráví viz Jančaříková, 2009).

PŘÍLOHY

Návštěva z planety Habaja (didaktická hra)

Kateřina Jančaříková

Aktivitu Návštěva ze země Habaja používáme v úvodních hodinách cizího jazyka nebo jako úvod do neverbální komunikace, komunikace s neslyšícím spolužákem apod., ve speciálních případech v hodině jazyka rodného.

Učitel vstoupí do třídy a místo obvyklého pozdravu řekne: „Habaja!“ Pak se např. (podle počasí) začne svlékat, utírat si rukávem čelo a řekne zmoženě: „Habaja“, pomalu dojde k oknu, rozhlédne se z okna, nadechne se a řekne nadšeně: „Habaja, habaja.“ Pak si sedne na židli, posunem si vyžádá sešit žáka (může přitom šeptat: „Habaja“), sešit otevře na prázdné stránce, naznačí zápis a při tom říká: „Habaja, habaja, habaja.“ Pak sešit žákovi vrátí, dojde pomalu k tabuli, vezme do ruky křídlo, začne psát na tabuli (písmeno H), otočí se na žáky, mávne rukou od tabule na žáky a jejich sešity, naznačí dlaněmi otevření sešitů a řekne: „Habaja“ a pak na tabuli napíše HABAJA. A posuňky povzbuzuje žáky, aby si slovo opsali.

V okamžiku, kdy si většina žáků slovo HABAJA do sešitů opsala, začne učitel mluvit česky.

Vysvětlí, že hrál návštěvníka z jiné planety, z planety Habaja. Zeptá se žáků, kteří si zapsali do sešitu, proč si to zapsali. Oni budou odpovídat „přece jste mi to řekl“ apod. Na to naváže diskuse, jestli to vyučující skutečně řekl, když řekl jen „Habaja“. Na závěr diskuse učitel žáky, kteří si zapsali, pochválí, že porozuměli neverbální komunikaci, komunikaci prostřednictvím pohybů těla, rukou, nohou, komunikaci intonací

a mimikou. Ptá se, co mu ještě rozuměli („dobrý den“, „to je ale vedro“, „potřeboval jsem čerstvý vzduch“ apod.).

Pak naváže, že ve výuce cizího jazyka (resp. při komunikaci s neslyšícím apod.) jde primárně o vzájemné dorozumění dvou lidí. I bez jakékoli znalosti cizího jazyka je možné porozumět, co dotyčný potřebuje, co by si přál, je možné mu pomoci. Pokud jsou znalci jazyka – začátečníci, budou pravděpodobně dělat různé chyby (chyby ve výslovnosti, chyby v gramatice, apod.), to je normální, ale mohou se dorozumět!

Rozvoj neverbální komunikace

Ačkoli je neverbální komunikace pro komunikaci velice důležitá, nevěnuje se jejímu rozvoji na školách patřičná pozornost. Žáci v hodinách výuky cizího jazyka obvykle sedí na svém místě a nemohou si vypomoci, učitelé většinou chápou případnou výpomoc rukama jako nevhodnou. Opravují gramatické chyby, opravují výslovnost a schopnost dramatizace, neverbální komunikace nehodnotí pozitivně.

Ale v reálném životě je potřeba domluvit se za každou cenu. Jeden z mých žáků (těžký dyslektik), který se potýká (nejen) s angličtinou v primě na gymnáziu, mi jednou popsal, že dokázal u výstupu z metra pomoci anglicky mluvícím cizincům najít správný autobus. Na otázku, jak to dokázal, odpověděl, že si trochu pomohl rukama a nohama. Byl velmi pyšný, že jim dokázal správně poradit.

SHRNUTÍ

Při výuce cizího jazyka vedeme žáky také k dovednosti rozumět a vyjadřovat se neverbálně. Pokud sami máme s dramatizací problémy, chodíme prkenně a hovoříme monotónně, musíme si pochopitelně pozvat na tuto aktivitu pomocníka/pomocnici, která by kouzelné slůvko „Habaja“ vyslovovala správně. Všechny žáky, zvlášť ty se slabší jazykovou úrovní, vedeme k tomu, aby si vypomáhali dramatizací, předváděním a jejich „výstup“ hodnotíme pozitivně.

BOROVSKÝ, K. H. *Král Lávrá*. Praha : Sursum, 2006. 38s. 1. vyd. ISBN 80-7323-131-X.

BUBER, M. *Já a ty*. Olomouc : Votobia, 1995. 1. vyd. 120s. ISBN 80-7198-042-1.

BRADBURY, R. *Kaleidoskop a jiné povídky*. Praha : Baronet, 2009. ISBN 978-80-7384-275-8.

BRUNER, J. S. *Vzdělávací proces*. Praha : SPN, 1965. Dále využity informace o tomto autorovi z webových stránek <http://web.lemoyne.edu/~hevern/nr-basic.html>. [Citace 30. 6.2007].

BRUNER, J. S. *Making stories*. London : Harvard University Press, 2005. 130p. ISBN 0-674-01099-X.

CARTER, F. *Škola Malého stromu*. Praha : Kalich, 2000. 158s.

CORBET, J. *Chrámový tygr*. Volary : Stehlík, 2006. 2. vyd. 144s. ISBN 80-86912-01-5.

ELLIS, B. „Fox“. *Learning From The Land: Teaching Ecology Through Stories and Activities*. Englewood : Teacher Ideas Press, 1997. 145s. ISBN: 1-56308-563-1. Dostupné na <http://www.foxtalesint.com>. [Citace 30. 6. 2007].

FISHER, Walter R. *The Narrative Paradigm: An Elaboration*. In Communication Monographs 52. December 1985. p. 347-367.

HELLER, A. *Yad Vashem honors Czech ‚righteous tree‘*. Dostupné na <http://www.bakersfield.com/893/story/254892.html>. [Cit. 10. 10. 2007].

HOUSER, P. *Včelí tanec pod mikroskopem: Je to jazyk, ale...* Science World, 2005. Dostupné Na <http://www.scienceworld.cz/sw.nsf/ID/61AE38EBD06E2B83C125700600209408>. [Citace 25. 11. 2007].

CHAITIN, J. *Narratives and Storytelling*. 2003. Dostupné na <http://www.beyondintractability.org/essay/narratives/>. [Citace 6. 7. 2007].

JANČAŘÍKOVÁ, K. *Příběh jako zdroj inspirace i povzbuzení: Úvod do environmentální naratologie*. In DLOUHÁ, J. [ed.]. *Vědění a participace: Teoretická východiska environmentálního vzdělávání*. Praha : Karolinum, 2009. str. 178 – 185. ISBN 978-80-246-1656-8.

JANČAŘÍKOVÁ, K. *Vrba naslouchá, vrba vypráví: Střípky z ekonaratologie*. Fragmenta Ioannea Environmentalica, 6, 2007, str. 53 – 68.

JANČAŘÍKOVÁ, K. *Pracovní listy k publikaci Živel Země: metodická příručka pro učitele*. Praha : Živly – Agentura Koniklec, 2009. 40s. ISBN 978-80-904441-0-2.

JEDLIČKOVÁ, A. *Naratologické marginálie české teorie literatury: Připsáno Jarce Janáčkové k letošnímu 24. listopadu*. In: Česká literatura. Roč. 53, č. 6, s. 852-861. 2005.

MÁCHA, KH. *Pouť krkonošská*. Praha : Lidová demokracie, 1959.

MÜNDL, K. *Zachraňme naději: Rozhovory s Konradem Lorenzem*. Praha : Panorama, 1992. 1. vyd. 152 s.

NANSON, A. *Storytelling and Ecology: Reconnecting People and Nature through Oral Narrative*. Pontypridd: University of Glamorgan Press, 2005. 71 pp. ISBN 978-1-84054-125-0. Citace z STRAUSS, K. *Review of Anthony Nanson, Storytelling and Ecology: Reconnecting People and Nature through Oral Narrative*. H-Net, H-Net Reviews, 2007. Dostupné na <http://www.h-net.org/reviews/showrev.cgi?path=62541170440291>. [Citace 9. 7. 2007].

NORFOLK, S., STENSON, J., WILLIAMS, D. [ed.] *The Storytelling Classroom: Applications Across the Curriculum*. Westport, Connecticut, London : Libraries Unlimited, 2006. ISBN 1-59158-305-5. 232 pages.

The Gorilla Language Project. Dostupné na <http://www.koko.org/index.php> [Citace 25. 11. 2007].

ŘÍČAN, P. *Krotíme obrazovku: Jak vést děti k rozumnému užívání médií*. 1. vyd. Praha : Portál, 1995. 62s.

TYDLITÁTOVÁ, V., PÍSAŘOVÁ, P. *Vztah člověka a zvířete v Tanachu*, Dostupné na <http://www.tydlitova.net/vztahclazvvtm.htm>. [Citace 5. 10. 2007].

WENIG, A. *O zpívající lípě v Telecím*. České pověsti, 1939. Dostupné <http://www.teleci.cz/obecpovestwenig.php> [Cit. 30. 11. 2007].

WILKE, R. J. [ed.] *Environmental education: Teacher Resource Handbook: A practical Guide for K – 12 Environmental Education*. Thousand Oaks, California: Corwin press, First Printing, 1993. ISBN 0-8039-6370-X.

Žeberská lípa Dostupné na <http://www.jezerka.unas.cz/lipa.php> [Cit. 30. 11. 2007].

Poznámky